

NASILJE VOLJOM I ŽRTVA KAO ANTIHRIST

Ubeđen sam, i teško će me neko razuveriti, da se 1986. godine, uz pojavu knjige eseja *Potonuli i spaseni* Prima Levija, čovek morao naslušati onih koji su se pitali, pa dobro, čemu opet ovo? Ta je godina bila četrdesetak proteklih godina daleko od debitantskog dela ovog autora, *Ako je to čovek*, koje je razrađivalo apsolutno istu tematiku – fenomen nacističkih koncentracionih logora. Sličnih četrdesetak godina prošlo je od civilizacijskog trijumfa nad sumanutim poretom uspostavljenim od strane Hitlera sve sa sledbenicima rasejanim širom Evrope. U tih četrdesetak godina objavljeno je nebrojeno mnogo studija, svedočanstava, monografija, istorijske i dokumentarne građe, zapisa i zabeležaka, naravno i fikcionalnih tekstova koji su, svaki po svojoj prirodi, pokušavali da daju odgovor na jedno od naizgled najtežih pitanja s kojima se ljudska vrsta suočila: kako je ovo uopšte moguće? Stoga, možda se Levijeva knjiga i mogla učiniti kao svojevrsni višak, još toga o jednom istom, zapadanje u beznadežni autorski ćorsokak. Ili je stvar pravdala činjenica da je autor jedan od preživelih, onih koji su nekako ostali tu da prepričaju šta se u nacističkim logorima zaista dešavalo, te mu je kao takvom sve oprošteno. Ili ga je to trauma terala da piše i oslobađa je se.

Da se umešam i ja i kažem kako nikada nije dovoljno pisanja o logorima, čak i po cenu izazivanja kontraefekta. Biću konkretan: pojava toliko jeziva, suluda po svom programu i kapacitetima, mogla bi da dospe u ravan običnog i očekivanog ukoliko bismo neprekidno bili izloženi diskursu koji podrazumeva njenu tematizaciju. Toliko sam star da se dobro sećam parola koje su krasile jugoslovenska učenička odmarališta u vreme sloma samoupravnog socijalizma, kao i decenijama pre toga. Slova zalepljena po prozorima učionica i trpezarije samo su zvučala, prestala su da znače usled dovedenosti u stanje izlizanosti, poobičajavanja. Verujem da stanovnici Pjongjanga zapravo ne čuju kompoziciju *Gde si sada, moj generale?*, kojom ih tamošnje koloritne vlasti uredno bude svakog jutra u šest časova. Pisanje o logorima, rekao bih, jeste govor o najgraničnijoj od svih istorijskih situacija; zamislimo čoveka koji iz eksperimentalnih razloga ima zadatak da prespava deset noći u Aušvicu. Ukoliko bi se takav čovek probudio nakon desete (ne)prospavane noći, mirno zevnuo i proteglio se, naša bi dužnost bila da to zabeležimo kao svojevrsno zatupljenje etičkog čula. Mada, živeli su ljudi i nakon Aušvica. Upravo je Levi sjajan primer.

Da bi bila čitljiva kao tekst koji dolazi nakon mnogih Levijevih knjiga i članaka posvećenih psihopatskom nacističkom projektu masovnih likvidacija što većeg broja ljudskih bića zatočenih unutar lagera, knjiga *Potonuli i spaseni* morala je da donese određeni broj novih ili reformisanih sudova, da iskaže nove sumnje ili ponudi nove odgovore na stara pitanja. Čini se da je ta misija uspešno realizovana, i da je svaki pojedinačni esej manji ili veći iskorak u obrazlagačkom potencijalu koji je Levi gajio prema za njega opsesivnoj temi. Određujuće za ovakav tip esejistike koja nadgrađuje i uređuje autobiografiju jeste stav koji čitalac pronalazi iza svakog od eseja, a taj stav je sud, ne jedan od nebrojenih sudova

kakve pronalazimo u ekstenzivnijoj prozi, gde se dugo nametala pogrešna nedoumica kome ih pripisujemo, nekom od likova ili autoru, već konkretno promišljanje dela materije koji se konkretizovao u sud, u Levijevom slučaju jasnu procenu etičkog tipa. Stoga Levijeve eseje nije moguće čitati uz zanemarivanje intelektualne i ljudske pozicije samog Levija, dok je Paundove pesme ili Hamsunove romane ipak moguće čitati uz distancu od zastrašujuće pogrešnih političkih i, ponovo, ljudskih uvida ove dvojice.

Otud je Levijeva knjiga saopštenje žrtve. Trebalo bi da je svako ljudsko biće, ukoliko računamo bar s dve rudimentarne civilizacijske paradigme, hrišćanske i prosvetiteljske, upućeno na empatiju prema slabijima i žrtvama. To ne govori ništa o književnom statusu Levijevih knjiga koji je, srećom po njih, neupitan, već opterećuje naše čitanje potrebom da se sa žrtvom saglasimo po svim pitanjima. To deluje kao sasvim prirodna i moralna stvar, na kraju krajeva. Dalje, Levi je očevidac – niko od nas ostalih nije. Šta ćemo s tim? Mi o Aušvicu znamo ono što nam takvi kao Levi prenose; najgraničnije od svih iskustava nama je posredovano kao totalitet o kome možemo da nagađamo, jer se ni ranije ni kasnije ne javlja istorijsko iskustvo koje je moguće porediti s iskustvom Aušvica. Čini se, ako je to tako, da smo mi u prostoj obavezi da usvojimo i sudove koji su nam posredovani od strane žrtve koju smo prethodno obeležili kao sposobnu da stvara estetski relevantne tekstove.

Čini mi se, a spreman sam da trpim svaku vrstu prigovora na ono što ću izneti, da u Levijevoj knjizi postoje dva suda o kojima je moguće raspravljati i koje bi većina trebalo da ne usvoji bez drastičnijeg preispitivanja. Poći ću od eseja „Nasilje bez svrhe“, u kom Levi ne uspeva da pronađe opravdanje za jedan deo onoga što je u Aušvicu i na drugim sličnim mestima činjeno ljudima. Nije to etičko opravdanje, naravno, već radikalno semantičko, opravdanje značenjem i smislom, koliko god teško bilo upotrebljavati ovu reč na ovakvom mestu. Evo jednog od primera:

U mom konvoju bile su dve starice na umoru, devedesetogodišnjakinje, odvedene iz ambulante u Fosoliju: jedna je umrla u toku puta, i pored uzaludne pažnje ćerki. Zar ne bi bilo jednostavnije, jeftinije, da su ih ostavili da umru u posteljama, ili ih čak ubili, umesto što su njihovu agoniju pridodali kolektivnoj agoniji tog putovanja?

Sledi:

Čovek je zaista prinuđen da pomisli da je u Trećem rajhu najbolji izbor, izbor nametnut od zgo, bio onaj koji podrazumeva najveće moguće stradanje, najveće moguće rasipanje fizičke i moralne patnje.

Vraćam se na: „Zar ne bi bilo jednostavnije, jeftinije, da su ih... čak ubili.“ Levijev uvid je krajnje interesantan zbog sledećeg: Levi pretpostavlja besmisao dovlačenja u logor osobe koja je svakako na izmaku životnih snaga, kao da su nekakvoj logorskoj politici potrebne osobe koje će u logorima živeti. Koliko-toliko, ali živeti. Sam Levi je više puta zabeležio da je prosečni logoraš u Aušvicu uspevao da poživi tri meseca. Zašto bi neko dovlačio u logore osobe koje će svakako poumirati nakon tri meseca? Zašto ih nije ubio tamo gde su zatečeni? To je, piše Levi, jeftinije.

Ako koncept logora traži žive, kako bi tamo proveli tri meseca u stravičnim mukama, onda smo prilično nedvosmisleno upućeni na sadizam kao program. Pljačka imovine logoraša se podrazumeva i mogla je da bude obavljena bilo gde. Uvođenje sadizma u prvi plan ne deluje neopravdano, s tim što bi to bio sadizam kao koncept, kao kontekst, kao nešto samo po sebi, veoma blizu parnasovske ideje o umetnosti radi umetnosti, jedan kantovski, bezinteresni sadizam, proklamovani sadizam, koji ne bi trebalo da proizvede čak ni uživanja, čežnju sadiste iz definicije, već se sadističke radnje vrše upravo da bi bile izvršene, nepravilno shvaćeni vojni duh susreće duševnu bolest.

Ishodište ovakvog delovanja ipak nije u samosvrhovitosti, ono je smešteno u podnožje pitanja volje. Zaista, zašto bi se u sveopštem globalnom masakru neko uopšte bavio polumrtvim staricama iz Fosolija? Zato što je užasavajuća nacistička pretpostavka o natčoveku ona po kojoj taj dominantni konstrukt iskazuje moć svoje volje na svim zamislivim poljima. Neupitna je volja, ne smisao njenog dejstva, volja je ta po kojoj se čini ovako, ali i onako. Starice iz Fosolija su žrtve jedne kosmološki i fatalistički viđene volje, dogmatske volje koja je izvan poimanja smisla. O takvoj volji se ne pita, ona je bespogovorna, jedino je takva iluzija o preuzimanju ukupne svetske moći mogla da dovede do posledica o čijoj se nesagledivosti i danas raspravlja. Svaki segment nacističkog nasilja robuje upravo predstavi o autoritarnoj volji cezarskog tipa, sadizam je tu tek *en passant*. Takvo zasnovana opšta volja postaje jedina svrha, Moloh koji živi od ubilačkih nasrtaja i uništenja svih volja koje mu nisu direktno podređene.

U poglavlju „Intelektualac u Aušvicu“, Levi se samodefiniše kao osoba lišena vere:

Kao Ameri, i ja sam stigao u Lager kao bezvernik, i kao bezvernik sam oslobođen i kao takav živeo do danas; štaviše, iskustvo iz Lagera i njegova zastrašujuća nepravda učvrstili su me u mojoj svetovnosti. Sprečili me, i još me sprečavaju, da zamislim bilo kakav oblik proviđenja ili nebeske pravde: zašto ljude na umoru u stočne vagone? Zašto decu u gasne komore?

Evo ga Levi, gde se u najboljem maniru Ivana Karamazova pita o smislu patnji na svetu za čije postojanje jedino možemo da garantujemo. Ako ima patnji (ako deca pate i umiru, govorio je Karamazov), onda bi Božanstvo moralo da bude odgovorno za njih jer ih dopušta. Ja u takvo Božanstvo ne verujem, poručuje Levi. Stvari ostaju u rukama ljudi, koliko god loše to zvučalo.

U nešto kasnijem eseju, „Pisma Nemaca“, nailazimo na rečenicu:

Nije me zanimala osveta; duboko u sebi nisam bio zadovoljan (simboličnim, nepotpunim, pristrasnim) crkvenim prikazanjem iz Nirberga, ali mi je sasvim odgovaralo da na više nego pravična vešanja misle drugi, kojima je to zanimanje.

Žrtvu, vidimo, ne zanima osveta. Zanima je, kako izgleda, pravda. A u službi pravde dopustive su i likvidacije drugih ljudi (da, ljudi, nažalost po vrstu); ukoliko je pravda jedan od imperativa humanosti, a nominalno jeste, onda te likvidacije zadobijaju auru nužnosti. Ubijanja nema – pravda nije zadovoljena.

Onog časa kad se odrekao osvete, Levi se, ne manje žustro, odrekao i ideje o praštanju. Kratko o osveti: ona dolazi kao poriv. Iako Levijev poriv nije osvetnički, a možemo da mu

verujemo ili ne, *pravična vešanja* izuzetno lako zadovoljavaju osvetnički poriv drugih. Levi se ovde na dva mesta ograđuje: pravdu će izvršiti neki drugi (to im je posao), a neka svako odgovara za svoje porive. Dosta diskutabilne teze, rekao bih, upravo one koje pogoduju eliminaciji odgovornosti pojedinca kao razumnog bića koje poseduje savest.

Levi pretpostavlja, apsolutno osnovano, da postoji neoprostivo, i da se upravo on, zajedno s hiljadama drugih ljudi (a tek desetinama preživelih) s neoprostivim susreo i ostao da svedoči o njegovoj egzistenciji. Saznanje o neoprostivom kod Levija izaziva mučnu malodušnost, rezignaciju u pitanjima odgovornosti i savesti; neka sve to reše drugi, ali neka reše tako da ne bude preživelih. Sada žrtva ubija, zapravo predlaže ubijanja za račun pravde, ostavljajući nas u nedorečenosti – da li će *pravična vešanja* onemogućiti novo istorijsko ukazanje neoprostivog, ili smo nakon volje po sebi ovde na tragu pravde po sebi. Pravda mora da bude izvršena da bi bilo pravde, ako nestane njena forma, onda je novi dolazak neoprostivog izvestan. Ili je ovo tek cinizam nemoći, ili potreba da se elementarna uslovnost sveta i njegovog poretka zadrži na ma čemu, pa makar to bila i vešala.

Ranije Levijevo deklarisanje u bezverju bar njemu donekle olakšava iznošenje stava koji je u suštinskoj suprotnosti s izvornom porukom Jevanđelja, onom o neizostavnom praštanju, praštanju svega. Hrišćanstvo ne poznaje neoprostivo i Levi, zagovornik *pravičnih vešanja*, ovde deluje kao negator Hristove poruke, antihrist. Stvari zaista ostaju u rukama ljudi, onih koji istim tim rukama podižu vešala. Ako je to pravda. Ako o takvoj vrsti pravde smem da govorim ja, a ne isključivo neko od preživelih logoraša. Ako takvih i dalje ima.

Leviјеva *granična* esejistika jeste daleko od toga da bude čista književnost, te je i nije moguće procenjivati jedino aparatima kojima se literatura inače procenjuje. Veća je nevolja u tome što deluje da mi i dalje nemamo dovoljno kvalitetne sonde za *granične situacije*, te naši pokušaji da se reaguje iz domena umetnosti, estetike, filozofije, psihologije, pa i religije, deluju okrnjeni i nedostadni, nedorasli takvim situacijama. Ono što je Levi uradio za nas isprva nije imalo veze s njim; Levi je preživio. Zatim je seo i zapisao šta je imao. I dobro je uradio, dobrim jezikom je postavio neophodna pitanja na koja nije uvek uspevao da dà valjane odgovore. Ipak, od toga bi više trebalo da nas brine civilizacijsko vreme dok teče bez narečenih odgovora koji ne bi bili parcijalni, pojedinačni, već univerzalni. Ne bude li takvih odgovora, neoprostivo će se nanovo ukazati, strašnije nego ikad. Ponekad verujem da je to poslednja stvar na koju je Primo Levi pomislio pre odlaska.